

Krzysztof Leśniewski

Matka Boża w duchowości monastycznej i w codziennej pobożności prawosławnych chrześcijan

Osoba Matki Bożej jest niezmiernie ważna w życiu Kościoła prawosławnego. Bogurodzica jest „wszechobecna”¹ zarówno w roku liturgicznym, jak i w oficjach prawosławnych monasterów, w modlitwie prywatnej ludu Bożego oraz w bogatej ikonografii². Kościół prawosławny czci Dziewicę Maryję jako Matkę Bożą i Orędowniczkę za cały rodzaj ludzki. Jak nauczał bowiem Sergiusz Bułgakow: „Miłość i kult Matki Bożej są duszą prawosławnej pobożności, sercem ogrzewającym i ożywiającym całe ciało. Prawosławie jest życiem w Chrystusie i we wspólnocie z Jego Najczystsą Matką, wiarą w Chrystusa jako Syna Bożego i Bogurodzicę; miłość do Chrystusa jest nierozdzielna od miłości do Matki Bożej.”³ Bóg, stwarzając świat, miał przed oczyma nie tylko Chrystusa, lecz również Maryję. Ona była od wieków

¹ Por. A. Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, tłum. H. Paprocki, Warszawa 1996, s. 15.

² Por. I. Saszko, „Rozświecona przez Światłość Trójstłoneczną”. *Relacja Theotokos do Osób Trójcy Przenajświętszej w tradycji liturgicznej Kościoła prawosławnego*, Lublin 2014, s. 19-22; T.M. Parker, *Devotion to the Mother of God*, w: *The Mother of God. A Symposium by Members of The Fellowship of St Alban and St Sergius*, red. E.L. Mascall, Westminster 1959, s. 64-75.

³ S. Bułgakow, *Prawosławije. Oczerki uczenia prawosławnej Cerkwi*, Paris 1962, s. 253.

wybrana i przeznaczona do urzeczywistnienia wielkich dzieł Boga. Co więcej, całe Pismo Święte zostało napisane ze względu na Osobę Matki Bożej⁴. Właśnie z tego powodu Maryja zawsze kieruje swoje dzieci do Wcielonego Słowa (por. J 2,5).

Od III wieku zaczęto czcić Maryję jako *Theotokos*. Tytuł ten ma swe początki w Ewangelii według św. Łukasza. Ewangelista nazywa Maryję „Matką Pana” (Łk 1,43). Już w końcu IV wieku tytuł *Theotokos* był powszechnie znany w całym chrześcijaństwie wschodnim⁵. Jednak pomimo tak szybko rozprzestrzeniającego się kultu *Theotokos* na Soborze Efeskim w 431 roku nie zdefiniowano wprost dogmatu maryjnego. Ojcowie soborowi, precyzując wiarę w dwie natury i jedną Osobę Chrystusa, zalecili jedynie, aby Maryję nazywano Matką Boga (gr. *Theotokos*). Warto zauważyć, że choć po soborach Efeskim i Chalcedońskim burzliwe debaty chrystologiczne dzieliły chrześcijan, to nie podnoszono kwestii związanych z osobą i dziełem Dziewicy Maryi. Powszechna była bowiem wiara w dogmat Bożego macierzyństwa oraz w dziewictwo Maryi. Na Soborze w Konstantynopolu w 553 roku zdogmatyzowano termin „zawsze Dziewica” (gr. *aeiparthenos*), który doprecyzowano na Synodzie Laterańskim w 649 roku, dopowiadając, że Maryja jest Dziewicą przed zrodzeniem, w zrodzeniu i po zrodzeniu Chrystusa. Matka Boża jest czczona jako Najświętsza (gr. *Panagia*) ze względu na Jej rolę we wcieleniu Słowa Bożego. „Jest Ona zawsze Matką Boga włączoną w Słowo Wcielone, jak też i w centrum modlitw zebranej wspólnoty o orędownictwo, jako jej Przedstawicielka osobista w świętości sprawianej w Kościele przez Ducha”⁶.

---

⁴ Por. Y. Spiteris, *Ostatni Ojcowie Kościoła. Kabisilas. Palamas*, tłum. B. Widła, Warszawa 2006, s. 287.

⁵ Por. A. Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, s. 57.

⁶ N. Nissiotis, *Maryja w teologii prawosławnej*, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie I*, red. H. Paprocki, Niepokalanów 1991, s. 95.

1. Liturgiczny charakter kultu Matki Bożej w prawosławiu

Kult Matki Bożej w prawosławiu ma przede wszystkim charakter liturgiczny⁷. Pierwsze święta ku czci Matki Chrystusa pojawiły się pod koniec IV wieku. Kult Dziewicy Maryi popularny był na długo przed Soborem Efeskim. Chrześcijanie modlili się do Niej, upraszając wstawiennictwa u Boga, co wynikało z wiary w zmartwychwstanie Chrystusa, będące zwycięstwem nad śmiercią⁸. Wśród dwunastu wielkich świąt w ciągu roku liturgicznego aż pięć jest dedykowanych Bogurodzicy. Są to: Narodzenie Matki Bożej (8 września), Wprowadzenie Maryi do Świątyni (21 listopada), Oczyszczenie Matki Bożej – *Hypapante* (2 lutego), Zwiastowanie Maryi Pannie (25 marca), Zaśnięcie Matki Bożej (15 sierpnia). Oprócz tych wielkich świąt maryjnych jest jeszcze wiele innych świąt poświęconych osobie Bogurodzicy. Z cyklu Triodionu szczególnie wyróżniają się dwa święta, a mianowicie święto Akathistosu (celebrowane w piątą sobotę Wielkiego Postu) oraz święto Źródła Ożywiającego (obchodzone w piątek tygodnia Paschy). Ponadto w Kościele prawosławnym celebrowanych jest wiele świąt, podczas których wspomina się objawienia Matki Bożej oraz Jej uzdrawiające działania za pośrednictwem cudotwórczych ikon z Jej wizerunkiem⁹. Są to m.in. takie święta, jak Złożenie Czcigodnej Tuniki Bogurodzicy (2 lipca) lub Złożenie Czcigodnego Pasa (31 sierpnia), a także święto Opieki Matki Bożej (28 października). W poszczególnych Kościołach prawosławnych część świąt ku czci *Theotokos* jest wspólna, a część jest celebrowana lokalnie. Modlitwy i wezwania skierowane do Matki

⁷ Por. K. Leśniewski, „W samym sobie znaleźliśmy wyrok śmierci: aby nie ufać sobie samemu, lecz Bogu”. *Metanoiczno-soteriologiczne przesłanie Wielkiego Kanonu św. Andrzeja z Krety*, Lublin 2017, s. 292-293.

⁸ Por. A. Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, s. 103-106.

⁹ Tenże, *Miejsce Maryi w pobożności prawosławnej*, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie I*, s. 55.

Bożej stanowią integralną część boskiej liturgii oraz nabożeństw cerkiewnych.

W tradycji chrześcijaństwa wschodniego szczególnie wyróżnia się bogata hymnografia maryjna. Warto odnotować, że Matce Bożej poświęcono wiele obrazów i symboli pochodzących z Pisma Świętego. Liczne są starotestamentowe obrazy, które poprzez świętych autorów poezji liturgicznej zostały zinterpretowane jako prototypy Bogurodzicy¹⁰, określające Jej relację z poszczególnymi Osobami Trójcy Przenajświętszej: Bogiem Ojcem, Synem Bożym oraz Duchem Świętym, a także Jej wyjątkową rolę w odniesieniu do rodzaju ludzkiego. Natomiast te wydarzenia z życia Maryi, które nie zostały opisane w Ewangeliach lub nie miały zapowiedzi w tekstach Starego Testamentu, weszły do poezji liturgicznej ze źródeł apokryficznych, na przykład z *Protoewangelii Jakuba* czy Ewangelii Nikodema¹¹. Hymnografia jest przede wszystkim dziełem takich ojców Kościoła i poetów wczesnochrześcijańskich, jak św. Jan z Damaszku, św. German Patriarcha, św. Teodor Studyta, św. Andrzej z Krety, św. Józef Hymnograf, św. Roman Melodos, św. Bazyli Hagariota, św. Sergiusz Patriarcha, św. Jerzy z Nikomedii. Hymny maryjne stanowią integralną część *Typikonu bizantyńskiego*, określającego strukturę prawie wszystkich oficjów. Do Maryi odnoszą się serie wersetów, a zwłaszcza theotokiony i staurotheotokiony. Do theotokionów zalicza się krótkie teksty liturgiczne, które wysławiają Boże macierzyństwo, a do staurotheotokionów – teksty liturgiczne, ukazujące cierpienie i zmagania duchowe Matki Bożej pod Krzyżem. Staurotheotokiony śpiewane są w środy, piątki oraz dni poświęcone Krzyżowi Chrystusa. W czasie jutrzni zawsze śpiewane jest *Magnificat*, a irmos dziewiętej pieśni prawie we wszystkich kanonach ma charakter maryjny. W boskiej liturgii kanon eucharystyczny kończy hymn maryjny *Zaprawdę godne*

¹⁰ Por. K.C. Felmy, *Współczesna teologia prawosławna*, tłum. H. Paprocki, Białystok 2005, s. 115.

¹¹ Por. I. Jazykowa, *Świat ikony*, tłum. H. Paprocki, Warszawa 2007, s. 108.

to jest¹². W doświadczeniu prawosławia pośrednictwo *Theotokos* jest związane z pośrednictwem Chrystusa i dokonuje się wyłącznie w ramach pośrednictwa Chrystusa¹³.

Maryja na ikonach i freskach jest zazwyczaj przedstawiana z Chrystusem. Najbardziej rozpowszechnione są cztery typy ikon maryjnych, a mianowicie: Bogurodzica „Znaku”, Hodegetria, czyli „Wskazująca Drogę”, Eleusa lub Umilenije, ukazująca czułość Matki Bożej, oraz Bogurodzica Akatystu. Matka Boża czczona jest również w ikonie Bogurodzicy – Królowej Niebios, na której Maryja ukazana jest jako królowa zasiadająca na tronie¹⁴. W każdej cerkwi centralnie umiejscowiona w ikonostasie ikona *Theotokos* wskazuje na rolę Matki Bożej w jednoczeniu nieba z ziemią. Nieprzypadkowo zatem po prawej stronie bramy królewskiej znajduje się ikona Chrystusa Zbawiciela, a po lewej ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem, która jest w swej istocie ikoną wcielenia.

W nabożeństwach Kościoła prawosławnego jest odniesienie do tego wszystkiego, co w ciągu swojego życia przeżywała Bogurodzica, a co w pełni stanie się udziałem wierzących w wieczności. Z tego względu dzięki kontemplacji Osoby Przczystej Dziewicy wierni uczą się przeżywania tajemnic boskich w sposób głęboki i odpowiedzialny. Dotyczy to przede wszystkim osób w szczególnie sposób poświęconych Bogu, zwłaszcza mnichów i mniszek. Dla nich bowiem Maryja jest nauczycielką życia duchowego, a także niezawodną przewodniczką na drodze do świętości.

---

¹² I. Szaszko, „Rozświetlona przez Światłość Trójstępczną”, s. 21-22. Por. A. Kniazeff, *Matka Boża w Kościele prawosławnym*, s. 16.

¹³ Por. A. Kniazeff, *Obecność Matki Bożej w liturgii*, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie II*, s. 54-59.

¹⁴ Por. I. Jazykowa, *Świat ikony*, s. 116-121.

2. Rola Matki Bożej w duchowości monastycznej chrześcijaństwa wschodniego

Najważniejsze centrum monastyczne prawosławia, a mianowicie Święta Góra Athos, nazywana jest Ogrodem Bogurodzicy¹⁵. Matka Boża wybrała ten skrawek łądu na miejsce zmagają duchowych dla mnichów. Fakt ten jest potwierdzony w opisie objawienia *Theotokos*, jakie było udziałem św. Piotra Athonity w IX wieku. Wówczas to założyciel Wielkiej Ławry usłyszał Jej słowa: „W Europie jest góra bardzo wysoka i piękna, schodząca w kierunku południowym bardzo głęboko w morze. Tę górę wybrałam z całej ziemi i postawiłam uczynić ją państwem mnichów. Poświęciłam ją, aby odtąd była moją siedzibą: oto dlaczego ludzie nazywają ją «Świętą Górą». Wszyscy ci, którzy przybędą tam żyć, po podjęciu decyzji walki ze wspólnym wrogiem ludzkości, będą mieć Mnie przy sobie przez całe życie. Będę ich niezwykłą pomocą. Nauczę ich, co mają czynić i czego unikać. Ja sama będę ich nauczycielem, lekarzem, pielęgniarką. Ja sama zatroszczę się, aby dać im pokarm oraz to, co jest potrzebne dla ich ciał, i to, co jest potrzebne dla ich dusz. Natchnę i wzmocnię ich, aby nie odchodzili od cnoty. Wszystkim, którzy dokończą swego życia na tej górze w duchu miłości do Boga i pokucie, obiecuję, że polecę mojemu Synowi i Bogu, aby całkowicie odpuścił ich grzechy”¹⁶.

Matka Boża prowadzi mnichów do Jezusa. Jest Matką Wcielonego Słowa i Mieszkańcem Ducha Świętego. W czasie swego ziemskiego życia Maryja ustawicznie trwała w obecności Boga. Dla prawosławnego mnicha *Theotokos* jest najdoskonalszym wzorem i urzeczywistnieniem człowieka w pełni przeobstwowanego. Matka Boża nie tylko była i jest całkowicie otwarta na Boga, ale również była w pełni z Nim zjednoczona. Postępy w życiu

---

¹⁵ Por. K. Leśniewski, *Życie duchowe w Ogródku Bogurodzicy*, w: *Prawosławie. Światło ze Wschodu*, red. K. Leśniewski, Lublin 2009, s. 475-492.

¹⁶ Św. Grzegorz Palamas, *Życie św. Piotra Athonity* 11, PG 150, 1005.

duchowym zależą od tego, w jakim stopniu mnich upodabnia się do Matki Bożej¹⁷.

Kościół prawosławny, celebrując święto Wprowadzenia Matki Bożej do świątyni (21 listopada), widzi w tym wydarzeniu Jej drogę hezychastyczną. Tradycja głosi, iż przebywając przez dziewięć lat w Świątyni Jerozolimskiej, Maryja wiodła życie prawdziwej anachoretki. Żyła bowiem w ubóstwie, czystości i posłuszeństwie, a także w odosobnieniu. Bogurodzica zatem jako pierwsza urzeczywistniła ideał wyciszenia wewnętrznego (gr. *hesychia*) i beznamiętności (gr. *apatheia*), dostępując łaski modlitwy serca¹⁸. Decyzja Matki Bożej, aby zachować dziewictwo i przyjąć dar Bożego Macierzyństwa, mogła się wydawać szaleństwem. Stanowi ona wzór postępowania dla tych wszystkich, którzy ze względu na Chrystusa odważnie decydują się na życie szaleńcze (gr. *ho dia Christon saloi*, cs. *jurodiwyje Christa radi*)¹⁹. Zapewne z tego względu mnisi podejmujący zmagania duchowe błagali o wstawiennictwo Maryi, aby nie pobłądzić na drodze zbawienia.

Wiara we wstawienniczą pomoc Matki Bożej stanowiła istotny element pobożności monastycznej. Ona bowiem, jako pierwsza przebóstwiona osoba ludzka, pozostała nie tylko wzorem człowieka w pełni zjednoczonego z Bogiem, ale również była traktowana jako nieomylna przewodniczka na drodze ku przebóstwieniu (gr. *theosis*). Mnisi byli przekonani, że *Theotokos* jako Dziewica i Królowa jaśniejąca niestworzoną światłością, może ich wprowadzić w doświadczenie tej właśnie światłości. Modlili się zatem, aby Matka Boża wypraszała im u Boga dar przebóstwienia. Dowodzi tego opis doświadczenia, jakie było udziałem św. Symeona Nowego Teologa. Na początku swej drogi duchowej ku Bogu kierował on z wielką uwagą, żarliwością, łkaniem i ła-

---

¹⁷ Por. A Monk, *The hermitage within. Spirituality of the Desert*, London 1977, s. 117-123.

¹⁸ Por. Y. Spiteris, *Ostatni Ojcowie Kościoła*, s. 290-292.

¹⁹ Por. I. Saszko, *Maryja – Przewodniczka jaśniejąca Bogiem*, Kraśnik 2018, s. 61-63.

mi modlitwy do Bogurodzicy, aby dzięki Jej wstawiennictwu jego udziałem stało się spotkanie z Tym, który jest „Światłością Świata”²⁰. Ta jego wielka modlitewna żarliwość „pozyskała przychyłność Matki Chrystusa. Jej wstawiennictwo (gr. *presbeia*) uprosiło Boga i sprowadziło na niego łaskę Ducha Świętego. Matka Boża sprawiła, że stał się godnym widzieć niestworzoną Światłość Bożą, której wszyscy pragną, ale tylko nieliczni ją osiągnęli”²¹. Doświadczenie Bożej Światłości po tej stronie życia nie jest czymś stałym. Jeśli raz ktoś je miał, to będzie z wielkim cierpieniem pragnął, aby było ono ponownie jego udziałem. Potwierdza to autobiograficzny opis duchowego bólu św. Symeona Nowego Teologa, który raz zobaczywszy Chrystusa w niepojmowalnej Boskiej Światłości, doznawał dręczącego pragnienia, aby Go ponownie zobaczyć. W stanie wielkiej duchowej potrzeby podszedł do ikony Matki Bożej i przed nią się modlił. Opis tego doświadczenia zdumiewa apofatyczną prostotą: „Pewnego razu podszedłem do ikony Tej, która Cię zrodziła. Pocałowałem ją i przypadłem do niej. Ty sam, zanim wstałem, stałeś się widzialnym we wnętrzu mojego nędznego serca i uczyniłeś go jak Światło. Wówczas przekonałem się, że Twoja obecność we mnie jest poznawalna”²². Doświadczenie Bożego Światła, będące pragnieniem hezychastów, wskazuje na szczególną relację Bogurodzicy z Bogiem w Trójcy Przenajświętszych Osób. Mnich, błagając Maryję o wstawiennictwo u Boga, nie traktuje Maryi w sposób instrumentalny, lecz z pokorą uznaje Jej wyjątkową zażyłość z Tym, który jest „błogosławnym i jedynym Władcą, Królem królujących i Panem panujących, jedynym, mającym nieśmier-

²⁰ Por. Syméon le Nouveau Théologien, *Catéchèse* 22.77-79, w: tenże, *Catéchèse* 6-22, t. II, Introduction, texte critique et notes par Mgr Basil Krivochéine, Paris 1964, *Sources Chrétiennes* 104, s. 370.

²¹ Tamże, 22.151-156, s. 376.

²² Syméon le Nouveau Théologien, *Action de Grâces* 2.265-269, w: *Catéchèse* 23-34, *Action de Grâces* 1-2, t. III, Introduction, texte critique et notes par Mgr Basil Krivochéine, Paris 1965, *Sources Chrétiennes* 113, s. 350.

telność, zamieszkującym światłość niedostępną, którego żaden z ludzi nie widział ani nie może zobaczyć” (1 Tm 6,16). Modlący się bowiem mnich-hezychasta wie, że przeobóstwienie, którego pragnie, ma swą podstawę we wcieleniu Syna Bożego. A fakt, że Bóg stał się człowiekiem, jest dziełem całej Trójcy Świętej²³. Dziewica Maryja w pełni otworzyła się na misterium wcielenia mocą swej wolnej stworzonej woli²⁴. Z miłości uprasza dla tych, którzy tego szczególnie pragną, łaskę widzenia Chrystusa: „Światłości, która nie zna zachodu”. Sama bowiem jest „Niewiastą obleczoną w słońce” (Ap 12,1). Wiedząc o tym, mnisi-hezychaci powierzą się Maryi i proszą o Jej wstawiennictwo z nadzieją, że jeśli taka będzie wola Boga, również i oni ujrzą Światłość Chrystusa zarówno oczami swego serca, jak i oczami swego ciała.

3. Wstawiennictwo Matki Bożej w doświadczeniu modlitewnym prawosławnych chrześcijan

W modlitwach porannych i wieczornych odmawianych przez prawosławnych chrześcijan Maryja jest czczona jako „czcigodniejsza od cherubinów i nieporównanie sławniejsza od serafinów” oraz wywyższona ponad wszystkie stworzenia. Zdaniem Johna Meyendorffa tytuł *Theotokos* usprawiedliwia ten liturgiczny okrzyk wznoszony codziennie na cześć Matki Bożej²⁵. Wierni Kościoła prawosławnego nieustannie przyzywają Bogurodnicę i kierują do Niej swoje prośby. Cześć oddawana Matce Bożej nie jest taka sama, jaką lud Boży oddaje Bogu Jedynemu w Trójcy Przenaj-

---

²³ Por. I. Saszko, „Nie dawajcie miejsca diabłu” (Ef 4,27). *Walka duchowa w ascetycznym doświadczeniu pierwszych mnichów ruskich na podstawie Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego*, „Elpis” 19 (2007), s. 99.

²⁴ O. Clement, *Niewiasta zbawienia*, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie II*, s. 146.

²⁵ J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, tłum. J. Prokoپیuk, Kraków 2007, s. 140.

świętszych Osób. W teologii chrześcijaństwa wschodniego potwierdza to odmienna terminologia w odniesieniu do Boga i do Matki Bożej. Na oznaczenie kultu skierowanego do Boga w użyciu jest greckie słowo *latreia*, natomiast terminy: *duleia*, *hiperduleia* oraz *proskynesis* służą wyrażeniu czci oddawanej *Theotokos*²⁶. Według Włodzimierza Łoskiego relacja z *Theotokos* jest przywilejem wyłącznie tych osób, które przynależą do wspólnoty Kościoła: „O Matce Bożej nigdy nie nauczali apostołowie. Jeżeli Chrystus głoszony jest na dachach, opowiadany w celu poznania przez wszystkich poprzez naukę zwróconą do całego świata, to tajemnica Matki Bożej otwiera się wewnątrz Kościoła wiernym, którzy przyjęli Słowo Boże i dążą «ku wyznaczonej mecie, ku nagrodzie, do jakiej Bóg wzywa w górę w Chrystusie Jezusie» (Flp 3,14). To nie tylko przedmiot naszej wiary, ale i fundament naszej nadziei – owoc wiary, dojrzały w Tradycji”²⁷. Całe stworzenie dąży ku Matce Bożej i postrzega Ją jako swój cel, gdyż przez Nią urzeczywistnia się plan Boży – niebiosa zostają otwarte dla człowieka, a Bóg staje się obywatelem świata. Maryja jest idealnym wzorem ludzkości, gdyż całkowicie wypełniła antropologiczny plan Boga.

Wierni prawosławni pokładają wielką ufność we wstawienictwie Maryi u Boga i z tego też względu w swych modlitewnych prośbach przedkładają Jej wszystkie swe prośby. Wierzą bowiem, że Ta, która dzięki swojej współpracy (gr. *synergeia*) z łaską została zachowana od skazy grzechu, może również nauczyć wszystkich chrześcijan życia świątobliwego i pobożnego. Choć Kościół prawosławny nie zdogmatyzował Niepokalanego Poczęcia Maryi, wierni są przekonani, iż Najświętsza Bogurodzica ukazała swoim przykładem, że każdy człowiek jest w stanie sprzeciwić się grzechowi. Zatem nazywają Ją Nieskalaną i bez skazy (gr. *Achranotos*), a także Przenajświętszą (gr. *Panagia*). Maryja jest najdoskonalszym wzorem współdziałania między Bo-

²⁶ Por. K. Ware, *Kościół prawosławny*, tłum. W. Misijuk, Białystok 2011, s. 284.

²⁷ W. Łoski, *Najświętsza*, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie I*, s. 199.

ską Energią a wolną wolą człowieka. Poprzez swoje pokorne *fiat* umożliwiła wcielenie drugiej hipostazy Trójcy Świętej. Święty Grzegorz z Nyssy porównuje stworzenie człowieka do wcielenia: „Za pierwszym razem [Bóg] wziął proch z ziemi i ukształtował człowieka, ale tym razem wziął proch z Dziewicy, i nie tylko ukształtował człowieka, ale ukształtował człowieka wokół siebie samego”²⁸. Fakt osobistego zaangażowania Maryi w realizację planu Boga w odniesieniu do Niej, do wszystkich ludzi i całego stworzonego świata jest istotną podstawą pobożności prawosławnej. Wyjątkową rolę Maryi w dziejach zbawienia, wynikającą z Jej relacji z Bogiem w Trójcy Przenajświętszych Osób podkreślał św. Mikołaj Kabasilas: „Wcielenie Słowa było dziełem nie tylko Ojca i Jego mocy, i Ducha za przyzwoleniem Ojca – poprzez zstąpienie Ducha i osłonięcie Jej, lecz również dziełem woli i wiary Dziewicy. Podobnie jak bez Ojca i Ducha ten plan nie mógł być urzeczywistniony, tak samo również, jeżeliby Nieskalana nie wniosła swej woli i wiary, to ten Boski plan nie mógłby być zrealizowany”²⁹. Macierzyństwo Maryi jest nierozzerwalnie związane z Jej osobistym dążeniem do świętości. Poprzez całkowite otwarcie i zażyłość z Osobami Trójcy Przenajświętszej stała się Ona dla wszystkich ludzi zarówno Bożą Rodzicielką (gr. *Theotokos*), jak i Najświętszą (gr. *Panagia*). W osobistej decyzji i konsekwentnym zaangażowaniu Maryi prawosławny chrześcijanin znajduje dla siebie wzór najwłaściwszej odpowiedzi, jaką można udzielić Bogu na Jego dar zbawienia. Matka Boża jest umiłowaną pocieszycielką wiernych, przewodniczką prowadzącą do Chrystusa, wstawienniczką upraszającą odpuszczenie grzechów³⁰.

²⁸ Św. Grzegorz z Nyssy, *Contra Eunomium* IV, 3, PG 45, 637. Por. J. Pelikan, *Maryja przez wieki*, tłum. J. Pocij, Kraków 2012, s. 46.

²⁹ Mikołaj Kabasilas, *Homilia na Uroczystość Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie*, tłum. Z. Kozłowska, w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie* I, s. 257.

³⁰ Por. P. Nellas, *Deification in Christ. The Nature of Human Person*, Crestwood 1987, s. 166.

Tego rodzaju odniesienie do Maryi nie wynika ze spekulacji teologicznych, ale jest skutkiem ukierunkowania swego życia na osobową relację z Bogiem³¹.

Na podobieństwo do Boga, który zawsze jako pierwszy wychodzi na spotkanie z człowiekiem, również Bogurodzica jako pierwsza zaprasza swoje dzieci do relacji ze sobą. Przenajświętsza (gr. *Panagia*) w doświadczeniu wiernych objawiała się od najdawniejszych czasów swoim wiernym czcicielom na różne sposoby, a mianowicie poprzez ikony, relikwie, wizje we snach, zjawienia się Jej w cielesnej formie oraz spisane objawienia³². Od V wieku do czasów współczesnych „zmysł wierzących” (łac. *sensus fidelium*) jest pomocny w kształtowaniu doktryny i praktyki w kulcie Matki Bożej. Dzięki postawie wiernych w Kościele prawosławnym zostało zachowane patrystyczne *status quo* w odniesieniu do Przenajświętszej. W dziejach Kościoła prawosławnego objawienia i zjawienia Maryi zostały udokumentowane w mowach pogrzebowych, cerkiewnych i świeckich opowiadaniach, poezji wotywniej, żywotach świętych, opowieściach o cudach, pouczeniach duchowych i opowieściach apokryficznych. Na podstawie tych i innych gatunków literackich powstałych w wyniku relacji Matki Bożej z wiernymi można wskazać, że pomaga Ona w bardzo różnych sytuacjach egzystencjalnych. Między innymi *Theotokos* daje przecucie nadchodzącej śmierci, potwierdza oddawaną Jej cześć, powierza szczególne zadania do realizacji, walczy z herezjami oraz świętokradztwem i bluźnierstwami, pomaga grzesznikowi w pokucie i otrzymaniu przebaczenia, uzdrowia chorych i opętanych, wyprasza uzdrowienie, broni będących w niebezpie-

---

³¹ Por. G. Florovsky, *The Lamb of God*, „Scottish Journal of Theology” 4 (1951), nr 1, s. 16.

³² Por. J. Baun, *Apocalyptic Panagia. Some Byways of Marian Revelation in Byzantium*, w: *The Cult of the Mother of God in Byzantium. Text and Images*, red. L. Brubaker, M.B. Cunningham, London–New York 2011, s. 200.

czeństwie oraz wstawia się za grzesznikami³³. W niezliczonych bizantyńskich i słowiańskich świętach wotywnych ku czci Matki Bożej oraz w tekstach hymnograficznych i modlitwach temat Jej wstawiennictwa jest ciągle obecny³⁴.

Theotokos była szczególnie czczona już w Konstantynopolu – stolicy Cesarstwa Wschodniorzymskiego. Na wielu ikonach Maryja była przedstawiana jako cesarzowa: w pięknych szatach i w otoczeniu aniołów oraz świętych. Ikony z wizerunkami *Theotokos* i Dzieciątka Jezus służyły jako pomoc w modlitwie. W pobożności wiernych Cesarstwa Maryja była traktowana jako „Królowa, Małżonka Prawdy, Matka Króla Życia i Mądra Dziewica”³⁵. Rozprzestrzenianie się kultu Matki Bożej w Konstantynopolu można uznać za swoisty wzorzec, z którego czerpano w innych lokalnych Kościołach prawosławnych. Warto zauważyć, że stopniowo w stolicy Cesarstwa Maryja odgrywała coraz większą rolę jako jego Obrończyni. Każda klęska spadająca na Konstantynopol rodziła w wiernych pragnienie coraz żarliwszego błagania *Theotokos* o pomoc i wstawiennictwo u Boga. Doświadczanie obecności Maryi miało związek z przechowywaniem Jej szaty w kaplicy pałacu w Blachernach. Znaczenie Matki Bożej dla rodziny cesarskiej i wiernych podkreślała znajdująca się tam mozaika, która przedstawiała Maryję w otoczeniu cesarza, cesarzowej i innych członków rodziny panującej. Przyodziana w cesarski majestat Dziewica symbolizowała nie tylko cesarski majestat, ale również była pomocna w wojnach imperatorów z wrogami cesarstwa³⁶.

---

³³ Tamże, s. 204.

³⁴ Por. S. Salaille, *Marie dans la liturgie byzantine ou gréco-slave*, w: *Marie. Études sur la Saint Vierge*, red. H. du Manoir, t. 1, Paris 1949, s. 251-312.

³⁵ Pseudo Cyril of Jerusalem, *Omēlie Copte sulla passione, sulla croce e sulla Vergine*, red. A. Campagnano, Milano 1980, s. 159.

³⁶ Por. M. Rubin, *Mother of God. A History of the Virgin Mary*, New Haven–London 2009, s. 63-67.

Maryja towarzyszyła zarówno mnichom i ascetom, jak i wszystkim wiernym, stanowiąc dla nich wzór wsłuchania się w słowo Boże i życia całkowicie ukierunkowanego na wypełnianie woli Bożej³⁷. Ikonograficznemu i mozaikowemu wizerunkowi Maryi towarzyszyły wysiłki poetów, retorów, homiletów i hymnografów, aby w formie mówionej i spisanej nie tylko ukazywać Jej wyjątkową rolę w historii zbawienia, ale również zachęcić wiernych do oddawania Jej czci w modlitwach. Motywem przewodnim była refleksja nad przekraczającym granice ludzkiej racjonalności misterium wcielenia. Jedynie bowiem dzięki wierze można było uznać, że Bóg stał się ciałem, a Dziewica porodziła Syna³⁸. Prawosławni starcy ciesząc się wielkim autorytetem duchowym w prosty i niespekulacyjny sposób ukazywali, kim jest Matka Boża. Przykładowo św. Tichon z Zadonska zalecał, aby nie próbować zrozumieć, jak mogło się dokonać narodzenie Syna Bożego z Dziewicy, lecz po prostu uznać to za misterium wiary. Nauczał on, że Maryja jest błogosławioną między niewiastami. Modlitwę przed ikoną Matki Bożej uważał za pomocną w odkrywaniu nieskończonej i nieogarnionej miłości Boga. W swych kazaniach na poszczególne święta roku liturgicznego ukazywał osobę Maryi na tle całej historii zbawienia³⁹.

Wydarzenia z życia świętych świadczą o ich bardzo bliskiej, wręcz intymnej zażyłości z Matką Bożą. Dążeniu chrześcijanina do świętości zawsze towarzyszy Matka Boża. Święty Serafin z Sarowa nauczał swe duchowe dzieci, aby upraszały wstawiennictwa u Bogurodzicy. Ten święty starzec tak bardzo pragnął bliskiej i ustawicznej relacji z Matką Bożą, że przyzywał Jej obecności i wstawiennictwa u Boga w specjalnie zmodyfikowanej formie modlitwy Jezusowej: „Panie Jezu Chryste, Synu Boży, poprzez

---

³⁷ Por. R. Hiller, *Joseph the Hymnographer and Mary the Gate*, „Journal of Theological Studies” 36 (1985), s. 314.

³⁸ Por. M. Rubin, *Mother of God. A History of the Virgin Mary*, s. 68-72.

³⁹ Por. N. Gorodetzky, *Saint Tichon of Zadonsk. Inspirer of Dostoyevsky*, Crestwood 1997, s. 169-170.

modlitwy Bogurodzicy, zmiłuj się nade mną grzesznym”. Zalecał również, aby bezpośrednio do Matki Bożej kierować prośby o uratowanie, ocalenie i uzdrowienie poprzez wielokrotne powtarzanie frazy: „Przenajświętsza Bogurodzico, zbaw nas” (gr. *Hyper Agia Theotoke soson imas*; cs. *Prieswiataja Bogurodice, spasi nas*). Fraza ta pochodzi z nabożeństwa ku czci Matki Bożej, zwanego *Paraklisis*. Choć pojawia się w tej formule modlitewnej słowo „zbaw”, to nie należy uważać, iż sama Bogurodzica zbawia człowieka. Zbawienie w sensie ścisłym należy jedynie do Boga. Jedynie Bóg jest Zbawicielem człowieka. Matka Boża wstawia się za każdym człowiekiem u Boga, wyprasząc dla niego potrzebne łaski. Święty Serafin z Sarowa nauczał, aby naśladować Bogurodzicę w zdobywaniu pokoju Bożego i wyciszenia wewnętrznego (gr. *hesychia*, cs. *isichia*) oraz uwagi (gr. *prosoche*, cs. *wnimanije*) umysłu. Często zwykł mawiać: „Osiągnij ducha pokoju, a tysiące ludzi wokół ciebie zostanie zbawionych”. Wskazując na osobę Matki Bożej, przepełnioną obecnością Ducha Świętego, głosił, że celem życia chrześcijańskiego jest „osiągnięcie Ducha Świętego” (cs. *stiażanije Swiatogo Ducha*). Każdy bowiem chrześcijanin na wzór Bogurodzicy, która w tradycji duchowej chrześcijaństwa wschodniego nazywana jest „Nosicielką Ducha” (gr. *Pneumatofora*, cs. *Duchonosica*), ma być również nosicielem Ducha Świętego. Staje się to możliwe, pod warunkiem że chrześcijanin będzie tak jak Maryja w zażyłej relacji ze słowem Bożym. Maryja bowiem ustawicznie rozważała Słowo w sercu swoim. Natchniony przykładem życia słowem Bożym przez Maryję, św. Serafin z Sarowa sam praktykował oraz zalecał innym czytanie na głos wszystkich Ewangelii, po jednej przez pierwsze cztery dni tygodnia – od poniedziałku do czwartku, w piątek czytanie ewangelicznych tekstów pasyjnych, a w sobotę szczególną modlitewną koncentracją na Osobie Bogurodzicy⁴⁰.

---

⁴⁰ Por. S. Cziczagow, *Lietopis Serafimo-Diwijewskiego Monastyria*, Sankt Peterburg 1932, s. 75-452.

Na zakończenie modlitw, a także nabożeństw liturgicznych prawosławni wierni przyzywają Chrystusa „wraz z całą Świętą, Nieskalaną, Przebłogosławioną, Chwalebnią Panią naszą, Bogurodzicą i Zawsze Dziewicą Maryją oraz wszystkimi świętymi”. Jedność w Chrystusie obejmuje także solidarność wszystkich członków Kościoła – zarówno ziemskiego, jak i niebiańskiego.

W Kościele modlitwa każdego konkretnego chrześcijanina włączona zostaje w modlitwę wszystkich świętych, pośród których najważniejsze miejsce zajmuje Przenajświętsza Bogurodzica. W pobożności prawosławnych chrześcijan powszechne jest przekonanie, iż nie jest możliwe, aby naprawdę umiłować Kościół bez umiłowania Matki Bożej, jak również, że nie można kochać Maryi bez żarliwej miłości do Kościoła⁴¹. Wielcy święci w formie poetyckiej wysławiali *Theotokos* oraz upraszali Jej wstawiennictwa u Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób. Ich modlitwy od wieków kształtują kult Matki Bożej w prawosławiu. Dobrym przykładem pełnego ufności zawierzenia Maryi są słowa modlitwy sformułowanej przez św. Grzegorza Palamasa:

O najlepsza Pani *Theotokos*,
usłysz mą pełną smutku modlitwę.
Nie zawstydzaj mego oczekiwania,
Ty, która po Bogu,
jesteś nadzieją wszystkich krańców ziemi.
[...]
Przez Ciebie, o przebłogosławiona i dobra Pani,
jest zbawiony każdy człowiek,
który wysławia i błogosławi
Ojca, Syna i Ducha Świętego,
Najświętszą i współistotną Trójcę,
teraz i zawsze, i przez wszystkie wieki wieków. Amen⁴².

⁴¹ Por. I. Saszko, *Maryja – Przewodniczka jaśniejąca Bogiem*, s. 193.

⁴² Saint Gregory Palamas, *A Prayer to the Most-Holy Theotokos. Voices in the Wilderness. An Anthology of Patristic Prayers*, red. N.S. Hatzinikolaou, Brookline 1988, s. 189-191.

The Mother of God in monastic spirituality and in the daily devotion of Orthodox Christians

In the Orthodox Church, the Mother of God is worshiped solemnly and universally. The cult of the Virgin Mary is primarily liturgical. During the Church year, five out of the twelve great feasts are dedicated to the *Theotokos*. Icons with the image of the Mother of God play an important role in Orthodox piety. The spirituality of monks and the faithful is shaped by biblical and dogmatic Marian hymnography. For monks, the *Theotokos* is the perfect model and the realization of a fully deified human being. In their prayers, the faithful constantly ask the Holy Virgin for Her help and intercession with God. In Orthodoxy, there is a widespread belief in Mary's unique role in the history of salvation. She is the beloved comforter of the faithful, a guide leading to Christ, and an intercessor asking for forgiveness of sins. An insight into Mary's life and Her relationship with God in Trinity is for Orthodox Christians the important help in making personal choices along the path of salvation.